Military Science and Tactics
AJA Command and Staff University
https://www.qjmst.ir/
Online ISSN: 4520-2676
Print ISSN: 2008-191x

Modeling the Military Doctrine Based on the Teachings of Nahj al-Balagha

Habibollah Sayari[1]| Naser Asgari[2]✉

1. Professor of the Military Strategic Management Department of National Defense, Supreme National Defense University, Tehran, Iran.
Email: H. sysri@sndu. ac. ir
2. Corresponding Author, Associate Professor, Faculty of Management, Shahid Sattari University, Tehran, Iran.
Email: Nasgari@ssau. ac. ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:
Received
15 April 2024
Received in revised form 10 June 2024
Accepted
20 June 2024
Published online
19 December 2024

Keywords:
Nahjol-Balagha, Defensive Organizations, Doctorine, Military Doctorine, thematic Analysis.

ABSTRACT

Objective: One of the richest sources of religious knowledge in the field of defense is Nahj al-Balagha, which contains the strategies and guidance of Imam Ali (A.S.) on this subject. This study aims to identify, extract, integrate the content, and model these teachings within the framework of a military doctrine.

Methodology: This research is conducted within the interpretivist paradigm, adopting a qualitative approach and utilizing thematic analysis. The data sources include the military teachings of Nahj al-Balagha, which were selected through purposeful sampling and analyzed using a network of themes as the primary tool.

Findings: The identified teachings were integrated into ten main categories, which include: belief competencies, value competencies, moral competencies, personality capabilities, cognitive capabilities, emotional capabilities, military behavior teachings, martial arts, divine mission orientation, and seeking proximity and divine satisfaction. The interconnections among these categories were also presented in the form of a multi-level model.

Conclusion: The human-centered, ethics-oriented, and value-driven nature of defense organizations in Islamic societies is a distinct feature that influences their military doctrine at all three levels. The model presented in this study can contribute to a better understanding of the mission, professional ethics of military service, required competencies for military personnel, and leadership styles in defense organizations within Islamic societies.

Cite this article: Sayari, H. , Asgari, N. (2024). Introducing a Model of Militarian Doctorine Based on Nahjolbalagha Teachings. *Military Science & Tactics*, 20 (69), 315-348.
DOI: http//doi. org/10. 22034/qjmst. 2024. 2026518. 2048

Publisher: AJA Command and Staff

DOI: 10. 22034/qjmst. 2024. 2026518. 2048

Military Science and Tactics
https://www.qjmst.ir/ Online ISSN: 4520-2676 Print ISSN: 2008-191x

الگوپردازی دکترین نظامی بر پایهٔ آموزه‌های نهج‌البلاغه

حبیب‌الله سیاری[1]| ناصر عسگری[2]✉

۱. استاد گروه مدیریت راهبردی نظامی، دانشکده دفاع ملی، دانشگاه عالی دفاع ملی، تهران، ایران. رایانامه: H. sysri@sndu. ac. Ir

۲. دانشیار مدیریت دولتی، دانشکده مدیریت دانشگاه هوایی شهید ستاری، تهران، ایران. رایانامه: Nasgari@ssau. ac. ir

اطلاعات مقاله

نوع مقاله:
مقالهٔ پژوهشی

تاریخ دریافت:
۱۴۰۳/۰۱/۲۷
تاریخ بازنگری:
۱۴۰۳/۰۳/۲۱
تاریخ پذیرش:
۱۴۰۳/۰۳/۳۱
تاریخ انتشار:
۱۴۰۳/۰۹/۲۸

کلیدواژه‌ها:
نهج‌البلاغه، سازمان‌های دفاعی، دکترین، دکترین نظامی، تحلیل مضمون

چکیده

هدف: یکی از غنی‌ترین منابع شناخت دینی در حوزه دفاع نهج‌البلاغه است که حاوی تدابیر و رهنمودهای امام علی (ع) در این خصوص است. پژوهش حاضر با هدف شناسایی، استخراج، تلفیق محتوایی و الگوپردازی این آموزه‌ها در قالب دکترین نظامی انجام شده است.

روش‌شناسی: این پژوهش در قالب پارادایم تفسیرگرایی و با رویکرد کیفی و با استفاده از راهبرد تحلیل مضمون انجام شده است. منابع اطلاعاتی آن شامل آموزه‌های نظامی نهج‌البلاغه است که با روش نمونه‌گیری هدفمند انتخاب و با کمک ابزار شبکه مضامین تحلیل و گزارش شده‌اند.

یافته‌ها: آموزه‌های شناسایی‌شده در قالب مقوله‌های اصلی دهگانه‌ای تلفیق شده‌اند که عبارت‌اند از: شایستگی‌های اعتقادی، شایستگی‌های ارزشی، شایستگی‌های اخلاقی، قابلیت‌های شخصیتی، قابلیت‌های شناختی، قابلیت‌های هیجانی، آموزه‌های رفتار نظامی، آیین رزم، مأموریت گرایی الهی و قرب و رضای الهی. ارتباط میان این مقوله‌ها نیز در قالب الگویی چندسطحی ارائه شده است.

نتیجه‌گیری: ماهیت انسان‌مدارانه، اخلاق‌گرایانه و ارزش‌محورانه سازمان‌های دفاعی در جوامع اسلامی وجه تمایز بارز آن‌ها به شمار می‌رود که بر دکترین نظامی آن‌ها در هر سه سطح تأثیرگذار است. الگوی ارائه‌شده در این پژوهش می‌تواند به شناخت بهتر مأموریت، اخلاق حرفه‌ای نظامی‌گری، شایستگی‌های موردنیاز نظامیان و سبک فرماندهی در سازمان‌های دفاعی جوامع اسلامی یاری رساند.

استناد: سیاری، حبیب‌اله؛ عسگری، ناصر. (۱۴۰۳). الگوپردازی دکترین نظامی بر پایه آموزه‌های نهج‌البلاغه. *علوم و فنون نظامی*، ۲۰ (۶۹)، ۳۴۸- ۳۱۵.

DOI: http//doi. org/10. 22034/qjmst. 2024. 2026518. 2048

ناشر: دانشگاه فرماندهی و ستاد ارتش جمهوری اسلامی ایران

DOI: 10. 22034/qjmst. 2024. 2026518. 2048

Military Science and Tactics
https://www.qjmst.ir/ Online ISSN: 4520-2676 Print ISSN: 2008-191x

Modeling the Military Doctrine Based on the Teachings of Nahj al-Balagha

Habibollah Sayari[1], Naser Asgari[2]

Introduction

Military doctrine encompasses the fundamental principles, ideas, beliefs, teachings, and theories that a nation accepts and supports (Lall et al., 2021). These doctrines guide the planning and application of military power at both the national and executive levels (Danesh Ashtyani & Rostami, 2016). As an intellectual and theoretical foundation, military doctrine is heavily influenced by the cultural, religious, and political beliefs of the nation's political and military leaders (Shamloo, 2022). One of the richest sources of religious knowledge in the field of defense is Nahj al-Balagha, which contains the strategies and guidelines of Imam Ali in this regard. This study aims to identify, extract, integrate, and model these teachings into a comprehensive military doctrine.

Methodology

This research follows an interpretive paradigm with a qualitative approach to data type and analysis. From a purpose-driven perspective, the research is practical, as its findings can be applied to promote military practices based on Islamic teachings in defense organizations. This study was conducted with an exploratory and inductive approach, employing thematic analysis in three stages of coding (Kiger et al., 2020). The sources of research data include the military teachings

[1] Professor of the Military Strategic Management Department of National Defense, Supreme National Defense University, Tehran, Iran. Email: H.sysri@sndu.ac.ir
[2] Associate Professor, Faculty of Management, Shahid Sattari University, Tehran, Iran. Email: Nasgari@ssau.ac.ir

within Nahj al-Balagha, and the data collection method involved a review of related documents.

Findings

The identified teachings were organized into ten main categories, with their interrelationships presented in a seven-layer model. The first layer of the model addresses the military's ideological competencies, which are essential for providing meaning and value to military service. These competencies enhance the military's readiness for struggle and sacrifice in defense of their ideals and beliefs. The second layer encompasses the military's value and moral competencies, which arise from the ideological foundation and reflect adherence to values grounded in the monotheistic and ethical worldview of Islam. Moral competencies are closely linked to value competencies, as morality inherently involves values and refers to desirable actions or behaviors. The third layer highlights individual capabilities, which include personality, cognitive, and emotional competencies. The fourth layer focuses on the behavioral teachings of militarism, which represent the external and objective manifestations of military qualifications. These behaviors directly impact military objectives, missions, and the well-being of both military personnel and society. The fifth layer addresses the ritual of war, subdivided into four categories: epicism, ethics in battle, combat enablers, and humanistic command. The sixth layer concerns divine mission-orientation, which defines the existential philosophy and purpose of military forces from Imam Ali's perspective. The final layer underscores that all efforts undertaken by military personnel in the execution of their mission are driven by a deep commitment to monotheism, aiming for closeness to God and divine approval.

Conclusion

The mission and operations of defense organizations depend on the underlying defense doctrine, which is influenced by the intellectual, philosophical, and religious beliefs and teachings that guide it. The humanistic, ethical, and value-driven nature of defense organizations in Islamic societies is a distinguishing characteristic that impacts military doctrine at all levels. The model presented in this study enhances understanding of the mission, professional ethics of militarism, required competencies for military personnel, and leadership styles in defense organizations within Islamic societies. This model contributes to a deeper knowledge and understanding of the military ethos in Islamic thought, and can serve as a framework for developing military doctrine, defense strategies, policies, commander selection, and military programs.

Refrences

- Danesh Ashtyani, M. B., & Rostami, A. (2016). An analysis of the military-defense doctrine of the Supreme Leader in the national and international environment. *Military Science and Tactics*, *12*(36), 5–27.
- Kiger, M. E., & Varpio, L. (2020). Thematic analysis of qualitative data: AMEE Guide No. 131. *Medical Teacher*, *42*(8), 846–854. https://doi.org/10.1080/0142159X.2020.1755030
- Lall, M., Datta, K., Iyengar, M. A., Shakya, A., & Kanitkar, M. (2021). M3: The military medicine module: A focused competency-based program. *Medical Journal Armed Forces India*, *77*, S99–S106.
- Shamloo, R. (2022). Basics and principles of defense of Islam from the perspective of Nahj al-Balaghah. *Defensive Researches and Management*, *21*(96), 109–138.

This page is intetionally blank

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

مقدمه

دفاع و امنیت ازجمله پیش‌نیازهای اساسی و اولیه زندگی انسان به شمار می‌رود. این نیاز نوعی واکنش طبیعی انسان است و پیش از آنکه در قالب اندیشه‌ها و مکاتب فکری و فلسفی گوناگون مطرح شود امری فطری و طبیعی به شمار می‌رود که زندگی فردی و اجتماعی انسان به آن وابسته است و گریزی از آن نیست (مهاجرنیا، ۱۳۹۴: ۲۰). ازاین‌رو، دفاع حقی ذاتی، مشروع و طبیعی است و تأمین آن به‌عنوان یکی از نیازهای اساسی بشر یکی از وظایف اصلی و اولیه حکومت‌ها است (شاملو، ۱۴۰۱: ۱۱۰). از این رو، قدرت دفاعی و امنیتی حکومت‌ها یکی از ارکان تضمین‌کننده دوام و بقای کشورها است (اکبرنژاد و چشک، ۱۳۹۹). تشکیل و فعالیت سازمان‌های نظامی با هدف تأمین چنین نیاز اساسی‌ای انجام می‌شود. در واقع بسیاری از دولت‌ها وجود نیروهای مسلح را پیش‌نیازی اساسی برای امنیت ملی می‌پندارند (عسگری و همکاران، ۱۳۹۷). نیروهای مسلح هر کشوری متناسب با سیاست‌ها، راهبردها و دکترین‌های تدوین‌شده طیفی از اقدامات مانند تهاجم و دفاع را برای کسب قدرت نظامی و تحقق مأموریت دنبال می‌کنند (قربانعلی و پورشاسب، ۱۴۰۰، همت و همکاران، ۱۴۰۱).

این سازمان‌ها ویژگی‌های بی‌همتایی دارند که آن‌ها را از دیگر سازمان‌ها متمایز می‌سازند. ضرورت ایفای نقش‌های متعدد و امکان به خطر انداختن جان خود و دیگران در عملیات‌های نظامی و توانایی سازگاری با درخواست‌ها و الزامات مختلف دولت ازجمله این ویژگی‌ها است (ژائو و همکاران، ۲۰۱۷: ۷۰۳). ایفای مؤثر این مأموریت در سازمان‌های دفاعی همچون هر سازمان دیگری به‌تناسب بین ماهیت مأموریت با فرهنگ و ارزش‌های حاکم بر سازمان بستگی دارد (آشنا و همکاران، ۱۳۹۲). سازمان‌های دفاعی کشور ما نیز به‌تبع ماهیت اسلامی حاکمیت در جامعه از نظام اعتقادی، فرهنگی و ارزشی حاکم بر جامعه تأثیر پذیرفته‌اند و ایفای مؤثر مأموریتشان به توانایی آن‌ها در زمینه‌سازی برای تحقق آرمان‌ها و اهداف ارزش‌مدارانه جامعه بستگی دارد. از این‌رو، چگونگی ایفای این مأموریت و انجام وظایف و مسئولیت‌های فردی و سازمانی مبتنی بر الگووارهها، اصول، ارزش‌ها، آموزه‌ها و احکامی است که در منابع دینی مرتبط با این زمینه مورد تأکید قرار گرفته است.

در این میان، نهج‌البلاغه به‌عنوان یکی از اصلی‌ترین منابع شناخت در دین اسلام به شمار می‌رود و خاستگاه بسیاری از اندیشه‌ها و نظام‌های فکری و اجتماعی در جامعه

اسلامی به شمار می‌رود که یکی از مهم‌ترین آن‌ها مسئله «دفاع، جهاد و جنگ» است (شاملو: ۱۴۰۱: ۱۳۴). امام علی (ع) به‌عنوان اندیشمندی نظامی، رزمنده‌ای شجاع، فرماندهی دلیر و مدبر بود که قریب به نیم‌قرن تجربه نظامی‌گری داشت و بیشتر عمر خود را در میدان رزم و جنگ سپری کرد و ازاین‌رو می‌تواند الگوی شایسته و مناسبی برای نظامیان در جامعه اسلامی باشد» (قائدان، ۱۳۸۰: ۴۳۳). همچنین، امام علی (ع) به‌عنوان حاکم و رهبر جامعه هم به اصول و ضوابط نظامی و رزمی آگاه است و هم از جهان‌بینی الهی و متعالی و دارای فلسفه و اخلاق معنوی نسبت به حیات انسان اشراف دارند و بر همین اساس از اصول و مبانی ویژه‌ای برای جنگ و دفاع برخوردارند که می‌توانند به‌عنوان بخشی از چارچوب اصلی اندیشه دفاعی و نظامی در اسلام در نظر گرفته شوند. بر این اساس می‌توان گفت در این کتاب سترگ مهم‌ترین مسائل و موضوعات مرتبط با امور نظامی و تأمین امنیت جامعه اسلامی در قالب آموزه‌ها، مبانی و اصولی کلی بیان شده است (شاملو: ۱۴۰۱: ۱۳۴). ازاین‌رو، درک صحیح اندیشه‌های نظامی امام علی (ع) در حوزه اصول، مبانی، روش‌ها و آیین نظامی‌گری، یکی از مهم‌ترین منابع شناخت در دکترین نظامی سازمان‌های دفاعی به شمار می‌رود. شناخت و کاربست این آموزه‌ها می‌تواند باعث تحکیم و توسعه اقتدار نظامی و استقامت در دفاع از آرمان‌ها و ارزش‌های جامعه اسلامی شود (عبدی، ۱۳۹۰: ۵).

باوجوداین، مرور مطالعات انجام شده در این خصوص نشان می‌دهد این منبع غنی دینی در این زمینه چندان مورد استفاده قرار نگرفته است و غنای شناخت و آگاهی موجود در زمینه آموزه‌های نظامی این منبع شناخت ارزشمند و میراث دینی گرانقدر ناچیز است. به‌منظور، ارتقای شناخت موجود در این زمینه و بهره‌برداری از آن، این پژوهش بر آن است تا آموزه‌های نظامی موجود در نهج‌البلاغه را واکاوی و الگوپردازی کند و با تلفیق استقرایی این آموزه‌ها به این پرسش‌ها پاسخ دهد آموزه‌های کلان نظامی موجود در نهج‌البلاغه کدام‌اند؟ این آموزه‌ها چگونه طبقه‌بندی می‌شوند و روابط ماهیت‌شناختی میان آن‌ها چگونه است؟ نتایج این پژوهش می‌تواند به ارتقای شناخت نظری موجود در خصوص اندیشه امام علی (ع) در خصوص موضوع دفاع و نظامی‌گری مساعدت کند و به‌عنوان نوعی راهنما برای تدوین دکترین نظامی و اصول و ارزش‌های حاکم بر سازمان‌های دفاعی جامعه اسلامی مبتنی بر آموزه‌های دینی مورد استفاده قرار گیرد.

به این منظور در ادامه مقاله نخست به معرفی مختصر نهج‌البلاغه و آموزه‌های نظامی در آن پرداخته می‌شود، سپس مفاهیم کلیدی تربیت نظامی و اخلاق نظامی‌گری مفهوم‌پردازی می‌شود و سپس به‌مرور برخی مطالعات انجام شده در خصوص موضوع پژوهش پرداخته می‌شود. در ادامه به معرفی روش مورداستفاده در این پژوهش و چگونگی اجرای آن پرداخته می‌شود و بر اساس آن فرایند استخراج، تحلیل و تلفیق داده‌ها تا دستیابی به الگوی نهایی پژوهش شرح داده می‌شود و در نهایت نیز تبیین یافته‌ها، استنتاجات کاربردی و پیشنهادهای مرتبط با یافته‌های پژوهش ارائه می‌شوند.

مبانی نظری و پیشینه‌های پژوهش

مفهوم‌شناسی دکترین

دکترین که در فارسی از آن با عنوان آموزه، آیین و رهنامه نیز یاد شده است (دانش آشتیانی، ۱۳۸۹) بیانگر نظریه و تعالیم علمی، فلسفی، سیاسی، مذهبی و مجموعه‌ای از نظام‌های فکری است که مبتنی بر اصول معیّنی باشد. دکترین نوعی از جهان‌بینی است که برنامه‌های سیاسی بر اساس آن پایه‌گذاری می‌شوند. دکترین همچنین به تنظیم اصولی که بر طبق آن دولت‌ها مشی خود را به‌ویژه در روابط بین‌المللی تعیین می‌کنند گفته می‌شود. به بیان دیگر، دکترین به معنای «نظام باورها یا مجموعه‌ای از تعالیم در شاخه‌ای از دانش یا یک نظام اعتقادی» است و اغلب خاستگاه آن در آموزه‌های دینی و مذهبی است (دانش آشتیانی، ۱۳۹۵). بنابراین دکترین در حوزه‌های سیاسی، اقتصادی، نظامی، فرهنگی و اجتماعی و فناوری و مذهبی به‌کارگرفته می‌شود (ثروتی، ۱۳۹۱: ۱۱۰).

دکترین نظامی

دکترین نظامی عبارت است از اصول اساسی، اندیشه‌ها، اعتقادات، آموزه‌ها و نظریه‌های موردقبول و موردحمایت ملی که در طرح‌ریزی‌ها و کاربرد قدرت نظامی در سطوح ملی و اجرایی کشور مورد استفاده قرار می‌گیرند. این اصول را رهبران سیاسی-نظامی کشور بر اساس نتایج ارزیابی استراتژیک انجام شده از وضعیت خود و رقیبان، تجربه‌های به‌دست‌آمده از گذشته، پیشرفت‌های علمی و فناورانه، قابلیت‌های بالفعل و بالقوه ملی، موقعیت‌ها و معادلات ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیک حوزه‌های امنیتی کشور، اهداف امنیت ملی مورد اختلاف و تعارض و شرایط بین‌المللی تعیین می‌کنند (تهامی، ۱۳۷۴، ج۲: ۳۲).

دکترین نظامی به مجموعه نظریه‌ها و مبانی فکری گفته می‌شود که شرایطی که در آن نیروهای نظامی به کار گرفته می‌شوند را توصیف می‌کنند و روش‌ها، الزامات، موقعیت و چگونگی به‌کارگیری نیروها را تجویز و رهبران نظامی و سیاسی را هدایت می‌کنند. کارکرد اصلی دکترین تبیین چگونگی به‌کارگیری قدرت و بهره‌برداری از قوای نظامی کشور در حمایت از اهداف و آرمان‌ها و منافع ملی است (کاظمی، ۱۳۶۹: ۱۸۰).

دکترین نظامی در طول زمان برای انطباق با شرایط و چالش‌های در حال تغییر تکامل یافته است. برای مثال، دکترین ارتش ایالات‌متحده طی سه قرن تکامل یافته است و نمایانگر درس‌های آموخته‌شده از جنگ‌های گذشته و ترکیب فناوری‌ها و رویکردهای جدید برای جنگ است (Kretchik, 2021). دکترین نظامی ایران نیز با تمرکز بر همسویی دکترین با توان نظامی خود و توسعه راهبردهایی برای بازدارندگی ایالات‌متحده دستخوش تغییراتی شده است. سرویس‌های نظامی ایالات‌متحده در سال‌های اخیر دستورالعمل‌های اعتقادی مهمی را تولید کرده‌اند که نمایانگر تکامل سریع دکترین نظامی است و به دنبال ایجاد یک فلسفه جنگی متحد در هر خدمت است (Nethery, 2015).

سطوح دکترین نظامی

به‌طور کلی دکترین به دو سطح ملی و نظامی تقسیم می‌شود و سطح نظامی آن به سطوح استراتژیک، عملیاتی و تاکتیکی تقسیم می‌شود (دانش آشتیانی، ۱۳۸۸). دکترین نظامی در سطح راهبردی به هدایت نیروهای مسلح کشور در صحنه جنگ مربوط می‌شود. این سطح بیانگر چگونگی اجرای جنگ در صحنه نبرد است و دربردارنده قواعد بنیادینی است که هدایتگر اقدام نظامی در پشتیبانی از تدابیر عالی‌ترین سطوح فرماندهی نظامی است. سطح عملیاتی دکترین به تهیه و تدوین طرح‌های عملیاتی منتهی می‌شود به هدایت نیروهای زمینی، پدافندی، هوایی و دریایی در صحنه عملیات مربوط می‌شود. دکترین در سطح تاکتیکی نیز راهنمایی لازم برای چگونگی عملکرد یک نیرو در درگیری‌ها و رزم‌ها را فراهم می‌آورد و به هدایت یگان‌ها در میدان رزم مربوط می‌شود (کلانتری، ۱۳۹۹؛ دانش آشتیانی، ۱۳۸۸).

کارکردهای دکترین نظامی

دکترین نظامی را می‌توان به‌عنوان نوعی نظریه پنداشت که محیط عمل نیروهای نظامی را توصیف و روش‌ها و شرایط به‌کارگیری آن‌ها را تعیین می‌کند (پورشاسب،

۱۴۰۱: ۱۸۹). در ایـن صـورت کارکردهای اصلی دکترین نظامی موارد ذیل خواهد بود: بیان تصوری از جنگ‌های آینده (استراتژی، وسایل و روش آماده کردن کشور و نیروهای مسـلح آن برای این جنگ‌ها)؛ اندیشه به‌کارگیری نیروی نظامی برای دوری جستن از جنگ یا برپایی آن؛ ایدهٔ استفاده از نیروی نظامی در حمایت از سیاست خارجی زمان صلح؛ تصویری از نقش نیروی نظامی در امور داخلی کشور (رئوفی نژاد، ۱۳۹۴: ۶۱).

دکترین نظامی به مجموعه اصول و رهنمودهایی گفته می‌شود که بر تشکیلات، آموزش و عملیات یک نیروی نظامی حاکم است. این اصول شامل روش‌ها و تاکتیک‌های مورداستفاده نیروهای نظامی برای دستیابی به اهداف خود و همچنین راهبردها و سیاست‌هایی است که تصمیم‌گیری آن‌ها را هدایت می‌کند. دکترین نظامی توسط عوامل مختلفی ازجمله زمینه سیاسی، انسجام فرهنگی، اقتدار و اعتبار شکل می‌گیرد (Posen, 2016). همچنین از تغییرات در موقعیت‌های بین‌المللی و داخلی و پیشرفت‌های علمی و فناوری تأثیر می‌پذیرد. دکترین نظامی نقش به‌سزایی در روابط لشگری-کشوری ایفا می‌کند و می‌تواند ابزار تغییر، آموزش و فرماندهی باشد (Lall, et. al, 2021). دکترین نظامی با ارائه چارچوبی برای نیروهای نظامی برای طرح‌ریزی، اجرا و ارزیابی عملیات، نقش مهمی در جنگ‌های مدرن ایفا می‌کند. در واقع، این چارچوب سازمان، آموزش و فرآیندهای تصمیم‌گیری نیروهای نظامی را هدایت می‌کند (Hoiback, 2013).

نقش دین و فرهنگ در توسعه دکترین نظامی

اگر دکترین نظامی را نوعی بنیان فکری و نظری برای عملکرد نیروهای نظامی بپنداریم، پذیرفته‌ایم که از جنس اندیشه و تفکر است. از این رو تفکرات، تجارب، گفتارها، باورها و جهت‌گیری‌های رهبران سیاسی و نظامی یک ملت می‌تواند در شکل‌گیری آن نقش داشته باشد. فلسفه نظامی نوعی اندیشه نظامی است که بر پایه نوعی جهان‌بینی خاص استوار است و به دنبال کشف حقیقت در امور نظامی است و به این پرسش کلیدی پاسخ می‌دهد که «چرا جنگ؟» (خرازیان و محمدی، ۱۳۷۹). اندیشه نظامی و چارچوب‌های نظری مربوط به آن وابسته به ایدئولوژی نظامی هستند که مجموعه‌ای منسجم از اعتقادات، باورها و ارزش‌ها در حوزه نظامی است که نظامیان بر پایه آن برنامه‌ریزی و عمل می‌کنند (درو و همکاران، ۱۳۸۹).

دین و فرهنگ نقش مهمی در توسعه دکترین نظامی دارند (Hoskins, 2007). استفاده از قدرت دین و تعامل با رهبران مذهبی می‌تواند در کاهش نبردها و تقویت اعتماد در عملیات‌های پس از درگیری و ثبات مؤثر باشد توجه به فرهنگ و مذهب در طرح‌ریزی عملیات برای کاهش اثرات منفی و تضمین موفقیت عملیات بسیار مهم است (Hunter, & Smith, 2010). با توجه به اینکه یکی از غنی‌ترین و معتبرترین متون دینی اسلام نهج‌البلاغه است، در ادامه به تشریح آموزه‌های نظامی این منبع پرداخته می‌شود.

نهج‌البلاغه

کامل‌ترین مجموعه از خطبه‌ها و نامه‌ها و کلام گهربار علی بن ابی‌طالب (ع) که امروز در دست داریم، کتاب نهج‌البلاغه است که توسط سید رضی گردآوری شده است (قریشی بنایی، ۱۳۷۷، ج ۲: ۱۰۶۹). «ریشه واژه بلاغه، بلغ و بلیغ به معنای رسا است» (قریشی بنایی، ۱۴۱۲، ج ۱: ۱۵۴)؛ که روی‌هم‌رفته به معنای راه روشن و رسا سخن گفتن است. بر این اساس سید رضی درباره علت نام‌گذاری این کتاب را این‌گونه بیان کرده‌اند: «بعد از تمام شدن کتاب، چنین دیدم که نامش را نهج‌البلاغه بگذارم؛ زیرا این کتاب درهای بلاغت را به روی بیننده می‌گشاید و خواسته‌هایش را به او نزدیک می‌سازد. این کتاب هم مورد نیاز دانشمند و عالم و هم دانشجو و متعلم است و هم خواسته‌های شخص بلیغ و زاهد در آن یافت می‌شود» (دشتی، ۱۳۹۰: ۱۸).

آموزه‌های نظامی در نهج‌البلاغه

با مرور و تأمل در آموزه‌های نهج‌البلاغه می‌توان به موارد فراوانی برخورد که مخاطب اصلی آن‌ها نظامیان است که امام علی (ع) در قالب نامه‌ها و خطبه‌هایی آموزه‌ها، رهنمودها و تدابیری را به آن‌ها یادآور شده است. ازجمله از این موارد لشکریان خدا است که در نهج‌البلاغه با عنوان جُنُودُ اللهِ (نامه/ ۵۳) آمده است؛ مورد دیگر نگهبان که در نهج‌البلاغه با عنوان حارس (خطبه/ ۱۱۶) آمده است. از موارد دیگر می‌توان به مفاهیمی همچون اهلِ الحِفاظ (خطبه/ ۱۷۱)، شرطه (نامه/ ۵۳)، حُصُونُ الرَّعیَّةِ: پناهگاه استوار رعیت (نامه/۵۳)، زَینُ الوُلاةِ: زینت و وقار زمامداران (همان)، عِزُّالدِّینِ: شکوه دین (همان)، و سُبُلُ الأمنِ: و راه‌های تحقّق امنیت کشورند. (همان)، وَ لَیسَ تَقُومُ الرَّعِیَّةُ إلاّ بِهِم: امور مردم جز با نظامیان استوار نگردد، (همان) و مانند آن‌ها را نام برد. در ارتباط با نحوه عمل کردن مطلوب آن‌ها مطالب فراوانی در نهج‌البلاغه بیان شده است. «امام

(علیه‌السلام) در عهدنامه‌ای که خطاب به مالک اشتر نوشته و متضمن شئون مختلف دولت و اداره امور آن است بخشی را نیز به سپاهیان و اهمیت آنان در دولت اسلامی اختصاص داده است. سپاهیان کسانی هستند که از مردم و دولت محافظت می‌کنند و امت را مطیع حاکم شرعی می‌کنند. بنابراین آنان زینت والیان بوده و برای حفظ عزت دین وجودشان ضروری است و وسیله امنیت و استقرار دولت هستند و بدون سپاهیان دولت و مردم برپا نیستند» (کنگره بازخوانی ابعاد شخصیتی امیرالمؤمنین/ https: //imamali. wiki/content/993).

چنانچه آن حضرت در عهدنامه مکتوب برای مالک اشتر نخعی در خصوص نظامیان می‌فرمایند: سربازان، به اذن خداوند، دژ مردم، زینت زمامداران، مایه عزّت دین و امنیت‌اند و کار مردم، جز به آنان استوار نمی‌شود. برای فرماندهی سپاه کسی را برگزین که خیرخواهی او برای خدا و پیامبر (ص) و امام تو بیشتر، و دامن او پاک‌تر، شکیبایی او برتر باشد، از کسانی که دیر به خشم آید، و عذرپذیرتر باشد، و بر ناتوان رحمت آورد، و با قدرتمندان، با قدرت برخورد نماید، درشتی او را به تجاوز نکشاند، و ناتوانی او را از حرکت باز ندارد. برگزیده‌ترین فرماندهان سپاه تو، کسی باشد که از همه بیشتر به سربازان کمک رساند، و از امکانات مالی خود بیشتر در اختیارشان گذارد، به‌اندازه‌ای که خانواده‌هایشان در پشت جبهه و خودشان در آسایش کامل باشند (نهج‌البلاغه، نامه/ ۵۳).

پیشینه پژوهش

خلاصه‌ای از مطالعات انجام شده در خصوص آیین نظامی‌گری در جدول ۱ ارائه شده است.

جدول (۱) خلاصه مطالعات و تحقیقات انجام شده در ارتباط با موضوع پژوهش

پژوهشگر	عنوان پژوهش	روش تحقیق	یافته‌ها
جعفری و زارعی (۱۴۰۰)	تحلیلی بر مؤلفه‌های معنویت و اخلاق در سیرهٔ فرماندهی نظامی امام علی (ع) در نهج‌البلاغه	تحلیل محتوا	کانونی‌ترین نقطهٔ ثقل معنویت و اخلاق، متّکی بر اعتقاد به خداوند متعال- است و به‌تبع این باور اصیل، اصول معنوی امیرالمؤمنین (ع) در حوزهٔ فرماندهی نظامی، خدامحوری، معاد باوری و ولایتمداری است که این اصول، خود مولّد اصول اخلاق توحیدی. است
اصغرزاده و ایجابی	توانمندسازی فرماندهان از دیدگاه	آمیخته اکتشافی	عواملی همچون تدبیر و برنامه‌ریزی - مشورت - پاداش و تشویق ۰ نقدپذیری - سبک رهبری - خودارزیابی -

پژوهشگر	عنوان پژوهش	روش تحقیق	یافته‌ها
(۱۴۰۰).	آموزه‌های مدیریتی نهج‌البلاغه		شایسته‌سالاری - دانش‌محوری برای توانمندسازی فرماندهان ضروری است
دلشاد تهرانی و جعفری (۱۳۹۴).	واکاوی راهبرد نظامی در نهج‌البلاغه	نظریه‌ی بنیادی و گردآوری کتابخانه‌ای	مؤلفه‌هایی چون تقبیح جنگ و صلح گرایی، حق‌طلبی و عدالت‌خواهی، فرهیخته پروری و امنیت بخشی، وحدت مداری و آرمان‌گرایی، استفاده از نیروی دشمن علیه دشمن (راهبرد معکوس) و... از نهج‌البلاغه به دست می‌آید که مؤید فرضیه‌ی اصلی پژوهش مبنی بر وجود مؤلفه‌های راهبرد نظامی در نهج‌البلاغه است.
فقهی زاده، لزگی (۱۳۹۳).	مؤلفه‌های بینشی و روشی مدیریت نظامی در نهج‌البلاغه	تحلیل محتوای کیفی	عواملی چون «امربه‌معروف و نهی از منکر»، آینده‌نگری در جهت ساخت آینده بهینه، مشورت و رایزنی با اهل خبره از مؤلفه‌های بینشی و روشی مدیریت نظامی در نهج‌البلاغه به شمار می‌روند.
اسکندری و همکاران (۱۳۹۳).	سبک رهبری فرماندهان نظامی از دیدگاه امیرالمؤمنین حضرت علی علیه‌السلام در نهج‌البلاغه	داده بنیاد	سبک مطلوب از دید امام علی (ع) سبک اقتضایی مبتنی بر مبانی اعتقادی و تکلیف محور است که در مورد زیردستان، مردم، نزدیکان و دشمنان با راهبردهای مناسب هدایت دلسوزانه، مراعات برادرانه، مراقبت سخت‌گیرانه و مبارزه جوانمردانه به کار می‌رود.
احمدی کاشانی (۱۳۹۱).	بایسته‌های اخلاقی فرماندهان عالی‌رتبه‌ی نظامی با فرودستان در نهج‌البلاغه	توصیفی-تحلیلی	حاصل این پژوهش اصولی است که در رفتار فرماندهی با کادر و افراد تحت امر خود به کار می‌آیند که عبارت‌اند از: خدا و عدالت‌محوری در برخورد با نیروها- اولویت مصالح امنیتی و دفاعی اسلام بر مصالح دیگری، چون مصالح فردی و خانوادگی.

براساس بررسی پیشینه پژوهش می‌توان گفت سبک فرماندهی، شایستگی‌های فرماندهی و راهبردهای نظامی و مانند آن جزو موضوعات پژوهشی است که بر مبنای رهنمودهای نهج‌البلاغه مورد مطالعه قرار گرفته است. در این میان پژوهش‌های متعددی در خصوص تربیت نظامیان و اقشار مختلف آنان انجام شده است (ازجمله دلشاد تهرانی و جعفری، ۱۳۹۴؛ اسکندری و همکاران، ۱۳۹۳). باوجوداین، در مرور مطالعات انجام شده پژوهشی در خصوص دکترین نظامی مبتنی بر این منبع دینی ارزشمند یافت نشد. این با وجودی است که نهج‌البلاغه سرشار از آموزه‌های تربیتی و اخلاقی نظامی است

پژوهش حاضر با هدف کاهش این شکاف می‌کوشد با تکیه مطالعات پیشین الگوی دکترین نظامی بر پایه آموزه‌های نهج‌البلاغه را ارائه کند.

روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش در قالب پارادایم تفسیرگرایی انجام شده است. و از نگاه نوع داده‌ها و شیوه تحلیل داده‌ها رویکرد کیفی انجام دارد. تحقیق حاضر از نگاه هدف، کاربردی است؛ زیرا می‌توان از نتایج یافته‌های آن برای ترویج آیین نظامی‌گری مبتنی بر آموزه‌های اسلامی در سازمان‌های دفاعی استفاده کرد. همچنین پژوهش حاضر با رویکرد اکتشافی و استقرایی و با روش تحلیل مضمون و طی سه مرحله کدگذاری انجام شده است. منابع اطلاعاتی پژوهش شامل آموزه‌های نظامی در نهج‌البلاغه بوده است. روش جمع‌آوری داده‌ها بررسی اسناد و مدارک بوده است. داده‌ها با استفاده از ابزار فیش‌برداری گردآوری و با روش تحلیل مضمون تجزیه و تحلیل شده‌اند.

تحلیل مضمون روشی است که به شناسایی، تحلیل و گزارش الگوها و تم‌های مستتر در اطلاعات که مرتبط با سؤال تحقیق هستند می‌پردازد و در چند سطح قابل‌اعمال است (مدرسی و همکاران، ۱۴۰۲). روال‌های مختلفی برای تحلیل مضمون وجود دارد؛ با وجود تفاوت‌های ظاهری که در سه مرحله جمع‌آوری و توصیف، سازمان‌دهی و تنظیم و در آخر تفسیر و بازنمایی الگوهای گوناگون وجود دارد، اصول و فرایند کلی انجام آن‌ها تا حدود زیادی مشابه است. از میان این مدل‌ها در این پژوهش از مدل مرحله توصیف، تحلیل و تفسیر داده‌ها (کیگر و وارپیو[1]، ۲۰۲۰) استفاده شده است. بر این مبنا فرایند تحقیق در ادامه تشریح شده است:

۱. توصیف داده‌ها: داده‌های گردآوری‌شده در این تحقیق شامل آموزه‌های نظامی موجود در نهج‌البلاغه بوده است. برای گردآوری داده‌ها محتوای متون نهج‌البلاغه به‌صورت صفحه به صفحه مرور شد و هر جا موضوعی در ارتباط با نظامیان مطرح شده بود به‌طور دقیق مرور و محتوای مطالب آن استخراج شد. برای جستجوی این مطالب از کلیدواژه‌های مرتبطی همچون لشکریان (جُنُودُ اللهِ)، نگهبان (حارس)، پاسداران (اهلِ الحِفاظ)، سربازان (شرطه)، دژبان (حُصُونُ) و مانند آن‌ها استفاده شده است. نتیجه انجام این گام دستیابی به کدهای اولیه بوده است که پایه تحلیل‌های سطوح انتزاعی‌تر را تشکیل می‌دهند. نتایج حاصل از این تحلیل در جدول شماره ۱ ارائه‌شده است.

---

kiger and Varpio

۲. تحلیل داده‌ها: در این مرحله باید داده‌ها سازمان‌دهی، تنظیم و مقوله‌بندی شوند. به این منظور داده‌ها خوانده شده، حاشیه‌نویسی شده و در انتها دسته‌بندی و کدگذاری شده است. در این مرحله کدهای استخراج‌شده در گام نخست بر اساس تشابه و ارتباط معنایی و محتوایی که با هم داشته‌اند ترکیب و تلفیق شده‌اند و دستاورد آن مقوله‌های تشکیل‌دهنده دکترین نظامی (آیین نظامی‌گری) مبتنی بر نهج‌البلاغه بوده است. نتایج این گام از تحلیل در جدول ۲ ارائه‌شده است.

۳. تفسیر داده‌ها: در این مرحله به تبیین ارتباط بین تم‌ها (مقوله‌های) استخراج شده در گام دوم پرداخته می‌شود و زمینه ارتباط بین آن‌ها تشریح شود. دستاورد این گام ارائه الگویی شماتیک یا متنی روایی است که به تبیین ارکان تشکیل دهنده پدیده مورد نظر و ارتباط میان آن‌ها پرداخته می‌شود. در نتیجه این گام از تحلیل الگوی ماهیت‌شناسی آیین نظامی‌گری مبتنی بر نهج‌البلاغه بوده است که شامل مقوله‌ها و روابط میان آن‌ها است. خروجی این گام در شکل شماره ۲ ارائه‌شده است.

یافته‌ها

همان‌گونه که پیش‌تر گفته شد به‌منظور تدوین الگوی نمایانگر ماهیت آیین نظامی‌گری مبتنی بر نهج‌البلاغه از روش تحلیل مضمون استفاده شده است. در این راستا تحلیل داده‌ها با رویکرد استقرایی و طی سه مرحله کدگذاری، تلفیق و طبقه‌بندی مفاهیم انجام شده است. در مرحله اول تحلیل با مرور منابع اطلاعاتی مرتبط با پرسش اصلی پژوهش مضامین پایه (آموزه‌های نظامی نهج‌البلاغه) استخراج شدند. به دلیل محدودیت حجم مقاله تنها نمونه‌هایی از این کدگذاری در جدول شماره ۲ ارائه‌شده است:

جدول (۲) نمونه کدگذاری اولیه و مقوله‌سازی آموزه‌های نظامی نهج‌البلاغه

شناسه	مفاهیم / عبارات	کدهای اولیه
خطبه ۶	به خدا سوگند از آگاهی لازمی برخوردارم و هرگز غافلگیر نمی‌شوم، که دشمنان ناگهان مرا محاصره کنند و با نیرنگ دستگیرم نمایند. من همواره با یاری انسان حق‌طلب، بر سر آن‌کس می‌کوبم که از حق روی‌گردان است، و با یاری فرمان‌بر مطیع، نافرمان اهل تردید را درهم می‌شکنم.	○ آگاهی و هوشیاری ○ هوشیاری ○ غافلگیر نشدن ○ حق‌طلب ○ فرمان‌بری ○ ظلم‌ستیز
خطبه ۲۷	جهاد در راه خدا، دری از درهای بهشت است، که خدا آن را به روی دوستان مخصوص خود گشوده است. جهاد، لباس تقوا، و زره محکم، و سپر مطمئن خداوند است، کسی که جهاد را ناخوشایند دانسته و	○ مجاهد ○ باتقوا ○ عدم ترک جهاد

	ترک کند، خدا لباس ذلّت و خواری بر او می‌پوشاند، و دچار بلا و مصیبت می‌شود و کوچک و ذلیل می‌گردد، دل او در پرده گمراهی مانده و حق از او روی می‌گرداند، به جهت ترک جهاد، به خواری محکوم و از عدالت محروم است.	○ پرهیز از خفت و خواری
خطبه ۲۷	آگاه باشید من شب و روز، پنهان و آشکار، شما را به مبارزه با شامیان دعوت کردم و گفتم پیش از آن که آن‌ها با شما بجنگند با آنان نبرد کنید، به خدا سوگند، هر ملّتی که درون خانه خود مورد هجوم قرار گیرد، ذلیل خواهد شد...	○ مبارز طلبی ○ پیش‌دستی در جنگ ○ جنگ خارج از مرزها
خطبه ۲۹	ای مردم کوفه بدن‌های شما در کنار هم، امّا افکار و خواسته‌های شما پراکنده است، سخنان ادّعایی شما، سنگ‌های سخت را می‌شکند، ولی رفتار سست شما دشمنان را امیدوار می‌سازد، در خانه‌هایتان که نشسته‌اید، ادّعاها و شعارهای تند سر می‌دهید، امّا در روز نبرد، می‌گویید ای جنگ، از ما دور شو، و فرار می‌کنید. آن‌کس که از شما یاری خواهد، ذلیل و خوار است، و قلب رها کننده شما آسایش ندارد. بهانه‌های نابخردانه می‌آورید، چون بدهکاران خواهان مهلت، از من مهلت می‌طلبید و برای مبارزه سستی می‌کنید. بدانید که افراد ضعیف و ناتوان هرگز نمی‌توانند ظلم و ستم را دور کنند، و حق جز با تلاش و کوشش به دست نمی‌آید، شما که از خانه خود دفاع نمی‌کنید چگونه از خانه دیگران دفاع می‌نمایید و با کدام امام پس از من به مبارزه خواهید رفت.	○ هماهنگی اعتقاد و عمل ○ هماهنگی کردار و گفتار ○ بی‌ادعا و پرکار ○ جنگجو ○ دشمن‌ستیز ○ محکم و بااراده ○ کوشا ○ پرهیز از کاهلی ○ نوع‌دوست
خطبه ۶۶	ای گروه مسلمانان، لباس زیرین را ترس خدا، و لباس رویین را آرامش و خونسردی قرار دهید. دندان‌ها را بر هم بفشارید تا مقاومت شما برابر ضربات شمشیر دشمن بیشتر گردد، زره نبرد خود را کامل کنید، پیش از آن‌که شمشیر را از غلاف بیرون کشید چند بار تکان دهید، با گوشه چشم به دشمن بنگرید و ضربت را از چپ و راست فرود آورید، و با تیزی شمشیر بزنید، و با گام برداشتن به پیش، شمشیر را به دشمن برسانید...	○ خداترس ○ آرامش و خونسردی ○ استقامت ○ ارتقای آمادگی ○ پرهیز از فرار ○ تهاجمی و پیش‌رونده
خطبه ۱۲۲	ما با پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بودیم، و همانا جنگ و کشتار گرداگرد پدران، فرزندان، برادران و خویشاوندان ما دور می‌زد، امّا از وارد شدن هر مصیبت و شدّتی جز بر ایمان خود نمی‌افزودیم، و بیشتر در پیمودن راه حق، و تسلیم بودن برابر اوامر الهی، و شکیبایی بر درد جراحت‌های سوزان، مصمّم می‌شدیم.	○ صبر بر مصیبت ○ ایمان ○ حق‌گرا ○ شریعت مدار ○ شکیبایی ○ مصمم
خطبه ۱۲۳	هرکدام از شما در صحنه نبرد با دشمن، در خود شجاعت و دلاوری احساس کرد، و برادرش را سست و ترسو یافت، به شکرانه این برتری	○ شجاع و دلاور ○ همیار

	باید از او دفاع کند، آن‌گونه که از خود دفاع می‌کند، زیرا اگر خدا بخواهد او را چون شما دلاور و شجاع گرداند.	○ مدافع ناتوانان
خطبه ۱۲۳	همانا مرگ به سرعت در جستجوی شماست، آن‌ها که در نبرد مقاومت دارند، و آن‌ها که فرار می‌کنند، هیچ‌کدام را از چنگال مرگ رهایی نیست و همانا گرامی‌ترین مرگ‌ها کشته شدن در راه خداست.	○ مرگ باوری ○ مقاومت ○ پرهیز از فرار و ذلت ○ شهادت‌طلبی
خطبه ۱۷۱	کجایند آزاد مردانی که به حمایت مردم خویش برخیزند؟ کجایند غیور مردانی که به هنگام نزول بلا و مشکلات مبارزه می‌کنند؟ هان مردم ننگ و عار پشت سر شما، و بهشت در پیش روی شماست.	○ آزادمردی ○ حامی مردم ○ غیرت ○ مبارز ○ پشت نکردن به دشمن ○ شهادت‌طلبی
خطبه ۱۹۰	سربازان بر جای خود محکم بایستید، در برابر بلاها و مشکلات استقامت کنید، شمشیرها و دست‌ها را در هوای زبان‌های خویش به کار مگیرید، و آنچه خداوند شتاب در آن را لازم ندانسته شتاب نکنید، زیرا هر کس از شما که در بستر خویش با شناخت خدا و پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و اهل بیت پیامبر علیه السّلام بمیرد، شهید از دنیا رفته و پاداش او بر خداست، و ثواب اعمال نیکویی که قصد انجام آن را داشته خواهد برد، و نیّت او ثواب شمشیر کشیدن را دارد. همانا هر چیزی را وقت مشخص و سرآمدی معیّن است.	○ محکم و استوار ○ مقاومت و استقامت ○ پیروی نکردن از هوای نفس ○ پرهیز از شتاب ○ شناخت خدا و پیامبر ○ شهادت ○ تقدیرگرایی

به این ترتیب در نخستین مرحله کدگذاری تعداد ۳۲۱ کد اولیه به‌عنوان مضامین پایه شناسایی شد. در مرحله دوم از تحلیل مضمون، مفاهیم اولیه و مضامین پایه استخراج شده در مرحله اول بر اساس شباهت محتوایی با هم تلفیق شدند و از آن‌ها برای استخراج مضامین سازمان‌دهنده استفاده شد. نمونه‌ای از این تحلیل در جدول ۳ ارائه شده است. گفتنی است برخی مضامین پایه شناسایی‌شده در گام نخست تحلیل از چنان غنای محتوایی برخوردار بودند که بدون تلفیق با دیگر مضامین به‌صورت مستقل به‌عنوان یک مضمون سازمان‌دهنده در نظر گرفته شدند.

جدول (۳) تلفیق مضامین پایه در قالب مضامین سازمان‌دهنده

مضامین سازمان‌دهنده	مضامین پایه
توکل‌مدار	○ توکل ○ استمداد از خدا ○ یاری جستن از خدا ○ پناه بردن به

مضامین پایه			مضامین سازمان‌دهنده
خدا			
○ باور به آخرت ○ مرگ آگاه	○ معاد باور ○ امید به پاداش الهی	○ مرگ باور ○	آخرت‌گرا
○ شناخت خدا ○ خداترس ○	○ یاد خدا ○ باور به داوری خدا ○	○ خدا گرا ○ خدامحوری ○	توحید گرا
○ عمل به دستورات خدا	○ باتقوا ○ بندگی خدا	○ عمل به قرآن	پارسا و تقوا مدار
○ دین‌داری ○ شریعتمدار	○ ایمان	○ عمل به قرآن	دین‌دار
○ ولایت‌پذیری	○ ولایتمداری	○	ولایتمدار
○ مقاومت ○ ایستادگی	○ پایداری	○ استقامت	مقاومت و پایداری
○ پرهیز از خیانت ○ پرهیز از پیمان‌شکنی	○ وفای به عهد	○ خلف وعده نکردن	وفای به عهد و پیمان
○ عدالت ○ مراوده‌ای ○ مساوات	○ عدالت ○ یکسان بودن همه	○ عادل	عدالت گرا
○ جان‌فشانی ○ گرامیداشت شهدا	○ جانبازی	○ شهادت‌طلبی	شهادت‌طلبی و جانبازی
○ حق‌طلبی	○ حق مداری	○ حقانیت گرا	حق مداری
○ مدافع ناتوان	○ یاور ناتوان		یاور ناتوانان
○ خیرخواهی مردم ○ حامی مردم	○ جلب محبت مردم	○ خدمت گذاری مردم	خدمتگزاری به مردم
○ پرهیز از دنیادوستی	○ پرهیز از دنیازدگی	○ پرهیز از دنیاطلبی	پرهیز از دنیاگرایی
○ جنگ برای خدا	○ یاری‌کردن دین		خداباوری
○ ثابت‌قدم ○ سرسخت	○ استوار ○ بااراده	○ محکم	پایمردی
○ ثبات رأی	○ بااراده	○ مصمم	بااراده
○ شجاعت	○ دلیری	○ دلاوری	سلحشوری

مضامین پایه			مضامین سازمان‌دهنده
○ نترس	○ نهراسیدن		
○ نبرد با مخالفان ○ پیکار با دشمن	○ نبرد مسئولانه ○ پیکار با پیمان‌شکنان	○ پیکار با پیکار کننده	پیکارگر
○ پاسداری از مرزها	○ حفظ‌کننده‌های مرزها		مرزبانی
○ پرهیز از فرار	○ پشت نکردن به دشمن		فرار نکردن از دشمن
○ ایجاد شوق و رغبت	○ انگیزش برای کوشش		تشویق و دلگرمی
○ قدردانی و ستایش نیروها	○ تقدیر از زحمات	○ قدردانی از خدمات و تلاش‌ها	قدردانی از مساعدت‌ها
○ رسیدگی به امور نیروها	○ آسایش رزمندگان	○ تأمین نیازهای سپاهیان	تأمین معیشت و نیازهای نیروها

در سومین مرحله از فرایند تحلیل مضمون، مضامین سازمان‌دهنده حاصل از مرحله دوم بر اساس شباهت ماهیتی و قرابت محتوایی طبقه‌بندی شدند و کلی‌ترین مضامین را با عنوان مضامین فراگیر تشکیل دادند. نتایج حاصل از این طبقه‌بندی در جدول شماره ۴ دیده می‌شود.

جدول (۴) فرایند کدگذاری آموزه‌های نظامی در نهج‌البلاغه

مضامین پایه			مضامین سازمان‌دهنده	مضامین فراگیر
○ توکل‌مدار ○ آخرت‌گرا ○ ولایتمدار	○ پارسا و تقوا مدار ○ تقدیرگرایی ○ شریعتمداری	○ دین‌دار ○ توحید گرا	شایستگی‌های اعتقادی	شایستگی‌های اعتقادی
○ ظلم‌ستیز ○ حق مداری ○ فساد ستیز ○ پرهیز از ذلت	○ شهادت‌طلبی و جانبازی ○ مقاومت و پایداری ○ عدالت گرا ○ نوع‌دوستی	○ وحدت‌گرایی ○ صلح پذیر و صلح گرا ○ پرهیز از دنیاگرایی ○ تسلیم نشدن	شایستگی‌های ارزشی	شایستگی‌های ارزشی
○ وظیفه‌شناسی در مبارزه ○ دعا برای اصلاح گمراهان	○ هدایت دشمن ○ لغزش‌ناپذیری ○ رعایت اصول انسانی	○ مردم‌داری ○ بذل و بخشش ○ مهربانی با مردم ○ امانت‌داری	اخلاق ایجابی	شایستگی‌های اخلاقی

مضامین پایه			مضامین سازمان‌دهنده	مضامین فراگیر
○ شکرگزاری ○ وفای به عهد	○ بی‌آزاری ○ مقاومت و پایداری	○ ادای حق مردم ○ خدمتگزاری به مردم		
○ منت گذاشتن ○ پیمان‌شکنی ○ امتیازخواهی ○ رشوه‌خوری ○ کینه‌توزی	○ تجاوز دستی ○ پیروی از هوای نفس ○ حق خوری ○ عجب و غرور	○ فریبکاری ○ خون به ناحق ریختن ○ بدگویی ○ تن‌پروری و کاهلی	اخلاق سلبی	
○ بی‌ادعا و پرکار ○ توانمند ○ غیرت ○ بلندهمت ○ مسئولیت‌پذیری ○ پاکی قلب ○ داشتن سعه‌صدر ○ وقت شناس	○ سخت‌کوشی ○ بااراده و مصمم ○ خوداتکایی ○ فروتن ○ اطاعت‌پذیری ○ بلندنظر ○ بزرگوار ○ منضبط	○ روراست بودن ○ پاک‌دامن ○ عذر پذیر ○ بی‌آزار ○ ریشه‌دار و اصیل ○ سابقه درخشان ○ بخشنده ○ قاطع	قابلیت‌های شخصیتی	قابلیت‌های فردی
○ آگاهی ○ هوشیاری ○ فرصت‌شناسی ○ اطاعت آگاهانه	○ اقتضاشناسی ○ دوراندیش ○ پرهیز از خوش‌بینی بیجا	○ اندیشمند ○ باتدبیر ○ بصیرت‌مندی	قابلیت‌های شناختی	
○ صبر بر مصیبت ○ شکیبایی ○ کنترل خشم ○ گشاده‌رو ○ آرامش و خونسردی	○ آرامش فکری ○ پرهیز از تندزبانی ○ پرهیز از شتاب‌زدگی ○ مدارا	○ مسلط بر نفس خود ○ کنترل نفس ○ تهذیب نفس ○ پرهیز از شتاب	قابلیت‌های هیجانی	
○ هماهنگی اعتقاد و عمل ○ پیشتازی ○ همیاری ○ همگامی ○ اصلاح‌گر ○ رفتار پدرانه	○ هماهنگی گفتار و کردار ○ آمر به معرف ○ هدایتگری ○ انعطاف عمل ○ نیکوکاری ○ توجیه افراد	○ سخت‌گیر به بدکاران ○ رفتار عادلانه ○ دوری از کج‌رفتاری ○ مجازات کج‌رفتاران ○ مرد عمل بودن ○ اعتدال در رفتار	آموزه‌های رفتاری	آموزه‌های رفتاری

مضامین پایه			مضامین سازمان‌دهنده	مضامین فراگیر
		○ اعتمادسازی		
○ پادرکاب ○ جنگجو ○ دشمن‌ستیز ○ آزادمردی ○ سلحشوری	○ جهادگر ○ فرمان‌برداری ○ هماورد طلبی ○ شجاعت ○ مجاهدت	○ قدرتمند ○ باابهت ○ مبارزه‌طلبی ○ پایمردی	حماسه‌گرایی	آیین رزم
○ عدم ترک جهاد ○ پرهیز از فرار ○ پشت نکردن به دشمن ○ پرهیز از خشوع در برابر دشمن ○ اخلاق فرماندهی	○ آغازگر نبودن جنگ ○ ادای حق شمشیر ○ مغرور نشدن به کثرت موافقان ○ نهراسیدن از قدرت دشمن	○ به وحشت نیفتادن از کثرت مخالفان ○ نهراسیدن از دشمن ○ رعایت آداب جنگ ○ بخشش خاطیان پشیمان ○ جوانمردی در جنگ	اخلاق در نبرد	
○ پیش‌دستی در جنگ ○ جنگ خارج از مرزها ○ استقرار رزمی ○ جلوگیری از غافلگیری ○ دیدبانی درست ○ شناخت اقتضائات ○ حفظ اسرار محرمانه ○ مراقبت از فرماندهان ○ ارتقای آمادگی	○ پرهیز از پراکندگی ○ همگرایی و هماهنگی ○ آماده‌باش ○ آسودگی در شب ○ آمادگی جنگی ○ شناخت ریاکاری دشمن ○ اولویت‌بندی امور ○ کسب پیروزی و افتخار ○ تهاجمی و پیش‌رونده	○ مراقب دشمن بودن ○ هجوم و عقب‌نشینی آگاهانه ○ درهم‌شکننده شوکت دشمن ○ سخت‌گیر به دشمنان ○ هماهنگی با هم‌رزمان ○ هوشیاری پس از صلح با دشمن ○ ماهر در فنون رزم	توانا سازها رزمی	
○ شایسته‌سالاری ○ مشورت‌گرایی ○ ارزیابی عملکرد دقیق	○ ادای حق نیروها ○ نیرومندسازی افراد ○ پاداش منصفانه ○ تأمین معیشت و	○ مهربانی با سربازان ○ نفوذ در دل سربازان ○ قدردانی از	فرماندهی انسان‌مدارانه	

مضامین پایه			مضامین سازمان‌دهنده	مضامین فراگیر
○ تشویق و دلگرمی	نیازهای نیروها	مساعدت‌ها		
○ پاسداری از مرزها ○ خدمتگزاری به مردم ○ زینت زمامداران ○ دین‌یاوری	○ یاور ناتوانان ○ خدایاوری ○ مایه عزت دین ○ مرزبانی ○ یاور ناتوانان	○ پرچم‌داری ○ دژ مردم ○ مایه امنیت ○ مایه استواری کارها	مأموریت گرایی	مأموریت گرایی الهی
○ قرب الهی ○ رضای الهی			قرب و رضای الهی	قرب و رضای الهی

همان‌گونه که در جدول ۴ دیده می‌شود در نهایت، تعداد ۱۹۴ مضمون پایه حاصل از تلفیق ۳۲۱ کد اولیه در قالب ۱۴ مضمون سازمان‌دهنده تلفیق شدند و در نتیجه دسته‌بندی محتوایی این مضامین سازمان‌دهنده نیز ۱۰ مضمون فراگیر حاصل شد که عبارت‌اند از: شایستگی‌های اعتقادی و ارزشی، اخلاقی، قابلیت‌های شخصیتی، شناختی و هیجانی، آموزه‌های رفتار نظامی، آیین رزم، مأموریت‌گرایی الهی و قرب و رضای الهی. بدین ترتیب الگوی نهایی ماهیت‌شناسی دکترین نظامی (آیین نظامی‌گری) بر مبنای آموزه‌های نهج‌البلاغه به‌صورت شکل ۱ استخراج شد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

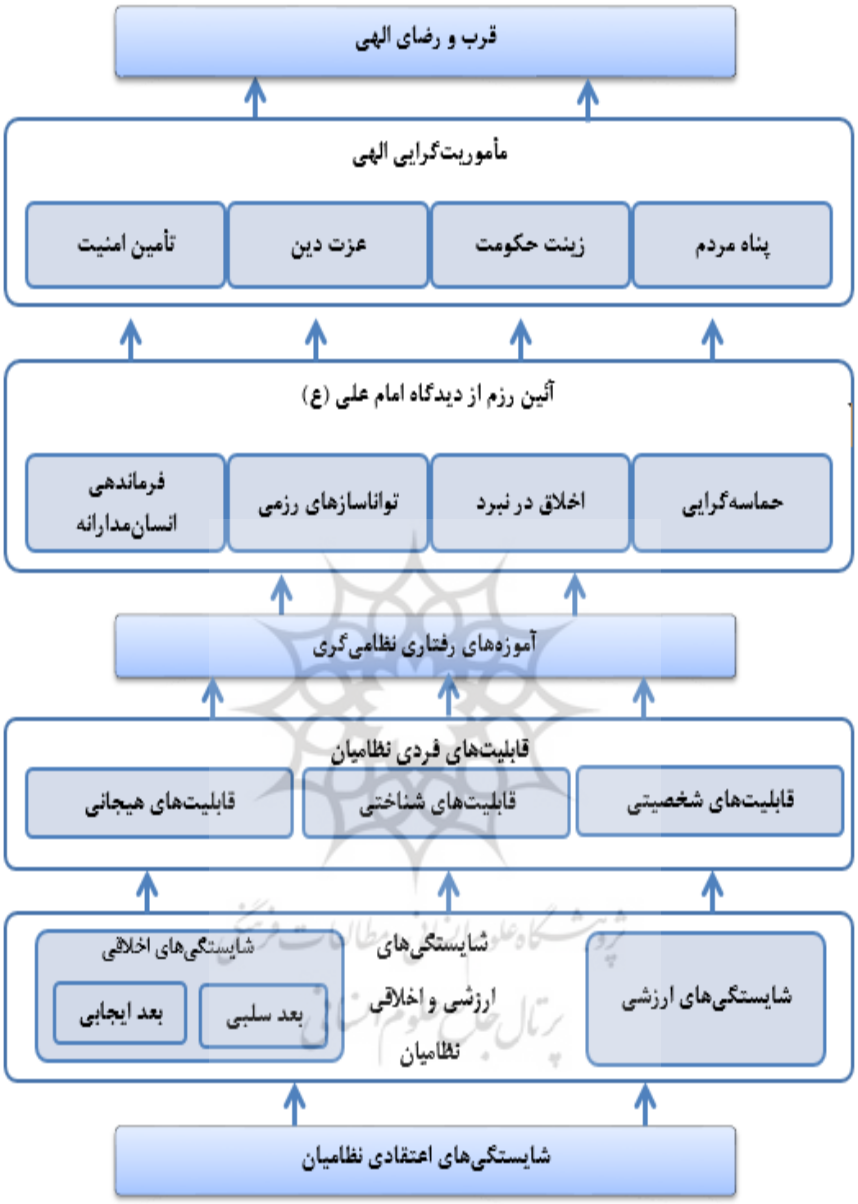

شکل (۱) الگوی ماهیت‌شناسی دکترین نظامی (آیین نظامی‌گری) بر پایهٔ آموزه‌های نهج‌البلاغه

با توجه به نتایج به‌دست‌آمده اولین بعد زیربنایی الگوی دکترین نظامی در نهج‌البلاغه **شایستگی‌های اعتقادی** نظامیان است. اعتقادات عمیق‌ترین باورهای فردی را تشکیل می‌دهند و ریشه کنش‌ها، تصمیمات و نحوه عملکرد فرد را در موقعیت‌های گوناگون تشکیل می‌دهند. شایستگی‌های اعتقادی نظامیان زیربنای همه جهت‌گیری‌های آنان در زندگی شخصی و حرفه‌ای‌شان را تشکیل می‌دهد. این باورها تعیین‌کننده‌ترین نقش را در زندگی فردی و شغلی آنان ایفا می‌کنند. اعتقادات و باورهای نظامیان در خصوص هستی، آفریدگار، ماهیت انسان، آفرینش، زندگی و حیات جاوید پس از آن بنیانی برای شکل‌گیری ارزش‌ها، اخلاق، رفتارها، تصمیمات و ایفای وظایف و مسئولیت‌های شغلی فراهم می‌سازد. شایستگی‌های اعتقادی شناسایی‌شده در این الگو عبارت‌اند از: توکل‌مداری، پارسایی و تقوامداری، دین‌داری، آخرت‌گرایی، تقدیرگرایی، توحیدگرایی، ولایت‌مداری، و شریعتمداری. پایبندی نظامیان به این‌گونه اعتقادات به شغل آن‌ها معنا و ارزش می‌بخشد و آمادگی آن‌ها را برای مجاهدت و فداکاری در راه حفظ آرمان‌ها و اعتقادات ارتقا خواهد داد. نتیجه این بخش از الگو با پژوهش جعفری و همکاران (۱۴۰۰)، اسکندری و همکاران (۱۳۹۳) همسویی مشاهده شد.

دومین لایه از الگوی آیین نظامی‌گری شامل شایستگی‌های ارزشی و اخلاقی نظامیان است که ثمرهٔ بعد اعتقادی و برخاسته از آن است؛ زیرا ماهیت خاص اعتقادات و جهان‌بینی سبب ایجاد و ترویج ارزش‌ها و اخلاقی می‌شود که متناسب با آن اعتقادات باشند. منظور از شایستگی‌های ارزشی نظامیان پایبندی آن‌ها به ارزش‌هایی است که برآمده از جهان‌بینی توحیدگرا و آخرت‌گرای اسلام است. ارزش‌های مورد تأکید در نهج‌البلاغه برای نظامیان عبارت‌اند از: ظلم‌ستیزی، حق مداری، فسادستیزی، شهادت‌طلبی و جانبازی، مقاومت و پایداری، عدالت‌گرایی، وحدت‌گرایی، صلح‌پذیری و صلح‌گرایی، پرهیز از دنیاگرایی، پرهیز از ذلت و خواری، نوع‌دوستی، و تسلیم نشدن. پایبندی به این ارزش‌ها توسط نظامیان گرایش‌های رفتاری آنان در برابر دشمن و مردم را تعیین می‌کند و بر چگونگی عملکرد آنان در دفاع از مردم و مقابله با متجاوزان تأثیر می‌گذارند. آگاهی از این ارزش‌ها می‌تواند به تحمل دشواری‌های شغل نظامی‌گری و درک تأثیرگذاری این حرفه برای حفظ و اعتلای ارزش‌های انسانی در جامعه مساعدت کند. نتیجه این بخش از الگو با نتایج پژوهش اصغرزاده و ایجابی (۱۴۰۰)، دلشاد و جعفری (۱۳۹۴) همپوشانی داشته است.

دومین دسته از شایستگی‌های موجود در لایه دوم الگو شامل **شایستگی‌های اخلاقی** است. شایستگی‌های اخلاقی نیز هم‌طراز یا شایستگی‌های ارزشی از شایستگی‌های اعتقادی ریشه می‌گیرند. زیرا ماهیت اخلاق از جنس ارزش‌ها است و به هر حالت یا رفتار خوب و پسندیده‌ای اشاره دارد. شایستگی‌های اخلاقی نظامی‌گری بر مبنای نهج‌البلاغه دارای دو حیطه **سلبی و ایجابی** بوده است. مؤلفه‌های **بعد ایجابی** عبارت‌اند از وظیفه‌شناسی، دعا برای اصلاح گمراهان، شکرگزاری، هدایت دشمن، لغزش‌ناپذیری، رعایت اصول انسانی، بی‌آزاری، مردم‌داری، بذل و بخشش، مهربانی با مردم، امانت‌داری، ادای حق مردم، وفای به عهد و پیمان، مقاومت و پایداری، و خدمتگزاری به مردم. مؤلفه‌های **بعد سلبی** اخلاق نظامی‌گری نیز عبارت‌اند از: پرهیز از منت گذاشتن، پرهیز از پیمان‌شکنی، پرهیز از امتیازخواهی، پرهیز از تجاوز دستی، پرهیز از پیروی از هوای نفس، پرهیز از حق خوری و رشوه‌خوری، پرهیز از فریبکاری، پرهیز از خون به‌ناحق ریختن، پرهیز از بدگویی، پرهیز از کینه‌توزی، پرهیز از عجب و غرور، و ترک تن‌پروری و کاهلی. که همگی چه در مقام باید یا نباید خواستار گرایش نظامیان به انجام فضیلت اخلاقی و پرهیز از رذیلت اخلاقی است. هرچند برخی از این اصول اخلاقی ماهیت عام هم دارند و خاص حرفه نظامی‌گری نیستند اما ماهیت ویژه این حرفه باعث می‌شود این اصول اخلاقی برای نظامیان اهمیتی ویژه و دوچندان داشته باشد. نتیجه این بخش از الگو با نتایج پژوهش جعفری و زارعی (۱۴۰۰)، احمدی کاشانی (۱۳۹۱) همسویی مشاهده شد.

سومین لایه از الگوی آیین نظامی‌گری در نهج‌البلاغه به قابلیت‌های فردی اختصاص دارد که خود شامل سه دسته **قابلیت‌های شخصیتی، قابلیت‌های شناختی و قابلیت‌های هیجانی** است. در ادامه به تشریح ماهیت هر یک از این ابعاد پرداخته می‌شود:

۱) ماهیت حساس و دشوار حرفه نظامی‌گری ایجاب می‌کند نظامیان از ویژگی‌های شخصیتی خاصی برخوردار باشند. تا احتمال ایفای نقش‌های مورد انتظار در این حرفه از آن‌ها افزایش یابد و الگوی رفتاری آن‌ها متناسب الزامات شغلی خاص این حرفه باشد. ویژگی‌ها و شایستگی‌های شخصیتی مورد تأکید در نهج‌البلاغه برای نظامیان عبارت‌اند از: بی‌ادعایی و فروتنی، پرکاری، توانمندی، غیرت، بلندهمتی، سخت‌کوشی، بااراده و

مصمم‌بودن، خوداتکایی، مسئولیت‌پذیری، اطاعت‌پذیری، روراست بودن، پاک‌دامنی، عذرپذیری، بی‌آزاری، ریشه‌دار و اصیل بودن، برخورداری از سابقه درخشان، بخشندگی، بلندنظری، بزرگواری، پاکی قلبی، داشتن سعه‌صدر، وقت‌شناسی، انضباط و قاطع بودن. نتایج این بخش از پژوهش با نتایج پژوهش اسکندری و همکاران (۱۳۹۳) همسویی دارد. ۲) دومین قابلیت فردی نظامیان به **قابلیت‌های شناختی** مربوط می‌شود. این قابلیت‌های شناختی که جنبه فکری و ذهنی دارند عبارت‌اند از: آگاهی، هوشیاری، فرصت‌شناسی، اقتضاشناسی، دوراندیشی، پرهیز از خوش‌بینی بیجا، اندیشمندی، تدبیر، بصیرت، و اطاعت آگاهانه. هرچند این شایستگی‌ها برای همه نظامیان مهم هستند میزان اهمیت آن‌ها برای رده‌های فرماندهی بیشتر می‌شود. نتایج این بخش از الگو با نتایج پژوهش اصغر زاده و ایجابی (۱۴۰۰)، دلشاد تهرانی و جعفری (۱۳۹۴) و فقهی‌زاده و لزگی (۱۳۹۳) همسویی دارد. سومین مؤلفه از قابلیت‌های فردی نظامیان نیز شامل **قابلیت‌های هیجانی** است. این قابلیت به درک و کنترل هیجانات مربوط می‌شود. ماهیت دشوار و همراه با فشارهای روحی و روانی بسیار زیاد حرفه نظامی‌گری برخورداری از این قابلیت‌های هیجانی را برای نظامیان ضروری می‌سازد و امکان تاب‌آوری آن‌ها در برابر این شرایط و اتخاذ تصمیم و انجام اقدام درست توسط آن‌ها را ارتقا می‌دهد. قابلیت‌های هیجانی شناسایی‌شده عبارت‌اند از: صبر بر مصیبت، شکیبایی، کنترل خشم، آرامش فکری، پرهیز از تندزبانی، پرهیز از شتاب‌زدگی، خودکنترلی، تهذیب نفس، گشاده‌رویی، مدارا، و حفظ آرامش. نتایج این بخش از الگو با پژوهش احمدی کاشانی (۱۳۹۱) همسویی مشاهده شد.

در چهارمین لایه از این الگوی نظامی‌گری **آموزه‌های رفتاری نظامی‌گری** قرار دارد که جلوه بیرونی و جنبه عینی شایستگی‌های نظامیان را تشکیل می‌دهد. این رفتارها خود از شایستگی‌های پیشین ریشه می‌گیرند. انجام این رفتارها به‌طور مستقیم بر اهداف و مأموریت‌های نظامی تأثیرگذار است و بر سرنوشت خود و مردم جامعه اثر می‌گذارند. مهم‌ترین آموزه‌های نهج‌البلاغه در خصوص چگونه رفتار کردن نظامیان عبارت‌اند از: هماهنگی اعتقاد و عمل، هماهنگی گفتار و کردار، پیشتازی، همیاری، همگامی، آمر به معروف، هدایتگری، اصلاح‌گری، سخت‌گیری به بدکاران، انعطاف عمل، رفتار عادلانه، دوری از کج‌رفتاری، مجازات کج‌رفتاران، مرد عمل بودن، رفتار پدرانه، نیکوکاری، اعتدال در رفتار، اعتمادسازی، و توجیه و آگاه‌سازی افراد. نتایج این بخش از الگو با پژوهش

جعفری و زارعی (۱۴۰۰)، محمدی و همکاران (۱۳۹۸)، دلشاد و جعفری (۱۳۹۴)، فقهی زاده و لزگی (۱۳۹۳)، اسکندری و همکاران (۱۳۹۳)، احمدی کاشانی (۱۳۹۱) و حلوائی‌ها (۱۴۰۱) همخوانی دارد.

پنجمین لایه تشکیل‌دهنده الگو شامل **آیین رزم** از دیدگاه امام علی (ع) است. در واقع این بعد از الگو بیانگر اصول و راه و رسم نبرد، دفاع و جهاد از دیدگاه امیرالمؤمنین (ع) است. مفاهیم تشکیل‌دهنده این بعد از الگو خود به **چهار دسته** اصلی **حماسه‌گرایی، اخلاق درنبرد، تواناسازهای رزمی، فرماندهی انسان‌مدارانه** تقسیم شده‌اند. ۱) منظور از حماسه‌گرایی برخورداری از روحیه سلحشوری و آمادگی همه‌جانبه فردی نظامیان برای نبرد است که چنین آمادگی‌هایی را در بر می‌گیرد: پادررکابی، جنگاوری، دشمن‌ستیزی، مجاهدت، فرمان‌برداری، هماوردطلبی، قدرتمندی، باابهت بودن، مبارزه‌طلبی، آزادمردی، شجاعت، و پایمردی. ۲) **مؤلفه اخلاق درنبرد** بایدها و نبایدها رفتاری و خصوصیتی در میدان نبرد را شامل می‌شود که عبارت‌اند از: عدم ترک جهاد، پرهیز از فرار و پشت کردن به دشمن، آغازگر نبودن جنگ، ادای حق شمشیر، مغرور نشدن به کثرت موافقان، به وحشت نیفتادن از کثرت مخالفان، نهراسیدن از دشمن، پرهیز از خشوع در برابر دشمن، رعایت آداب جنگ، رعایت اخلاق فرماندهی، جوانمردی، و بخشش خاطیان پشیمان. ۳) **منظور از تواناسازهای رزمی** تدابیر، اقدامات و ابتکاراتی است که می‌توانند موجب ارتقای قدرت نظامی و برتری نسبت به دشمن شوند. آموزه‌های شناسایی‌شده در این زمینه عبارت‌اند از: پیش‌دستی و ابتکار عمل در جنگ، جنگ خارج از مرزها، استقرار و آرایش رزمی مناسب، جلوگیری از غافل‌گیری، دیدبانی درست، پرهیز از پراکندگی، همگرایی و هماهنگی نیروها، آماده‌باش کامل، آسودگی در شب، مراقب دشمن بودن، هجوم و عقب‌نشینی آگاهانه، درهم‌شکستن شوکت دشمن، شناخت اقتضائات نبرد، مراقب ریاکاری و فریب دشمن بودن، حفظ اسرار محرمانه، اولویت‌بندی امور، مراقبت از نیروهای خودی، هوشیاری پس از صلح با دشمن، ارتقای آمادگی، تهاجمی و پیش‌رونده بودن، و مسلط به فنون رزم بودن؛ ۴) **فرماندهی انسان‌مدارانه** بیانگر ماهیت الگوی مطلوب فرماندهی از دیدگاه امام علی (ع) است که در آن حفظ عزت و کرامت و رشد نیروها اهمیتی ویژه دارد. آموزه‌های ارائه شده در این زمینه عبارت‌اند از: شایسته‌سالاری، مشورت‌گرایی، ادای

حق نیروها، نیرومندسازی افراد، مهربانی با سربازان، نفوذ در دل سربازان، ارزیابی عملکرد دقیق، دادن پاداش منصفانه، قدردانی از مساعدت‌ها، تشویق و دلگرمی نیروها، تأمین معیشت و نیازهای نیروها؛ نتایج این بخش از الگو با برخی از مؤلفه‌های پژوهش جعفری و زارعی (۱۴۰۰)، اصغر زاده و ایجابی (۱۴۰۰)، سلیمانی و پورالشریعه (۱۴۰۰)، دلشاد تهرانی و جعفری (۱۳۹۴)، فقهی زاده و لزگی (۱۳۹۳)، اسکندری و همکاران (۱۳۹۳)، احمدی کاشانی (۱۳۹۱) همسویی دارد.

ششمین لایه از این الگو **مأموریت‌گرایی** الهی است که بیانگر ماهیت و فلسفه وجودی نیروهای نظامی از دیدگاه امام علی (ع) است که بر مأموریت‌هایی همچون پاسداری از مرزها، خدمتگزاری به مردم، یاوری ناتوانان و مظلومان، خدایاوری و دین‌یاوری، پرچم‌داری، پناه مردم بودن، زینت زمامداران بودن، مایه عزت دین بودن، و مایه امنیت بودن تأکید شده است. در نهایت، همان اعتقاد بنیادین توحیدگرایی باعث می‌شود همه این تلاش‌ها و اقداماتی که نظامیان در راستای اجرای مأموریت خود انجام می‌دهند با نیت قرب و رضای الهی انجام شود.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

ماهیت مأموریت سازمان‌های دفاعی و چگونگی انجام این مأموریت وابسته به دکترین دفاعی است که خود از نظام فکری و فلسفی و اعتقادات و آموزه‌های دینی در خصوص دفاع و جهاد تأثیر می‌پذیرد. یکی از غنی‌ترین منابع شناخت دینی در حوزه دفاع کتاب ارزشمند نهج‌البلاغه است که حاوی تدابیر و رهنمودهای حضرت علی (ع) به‌عنوان امام امت، زمامدار حکومت و فرمانده نظامی است. پژوهش حاضر با هدف شناسایی، استخراج، تلفیق محتوایی و الگوپردازی این آموزه‌ها انجام شده است.

آموزه‌های شناسایی‌شده در این زمینه در ۱۰ مقوله اصلی طبقه‌بندی شده‌اند که عبارت‌اند از: شایستگی‌های اعتقادی، شایستگی‌های ارزشی، شایستگی‌های اخلاقی، قابلیت‌های شخصیتی، قابلیت‌های شناختی، قابلیت‌های هیجانی، آموزه‌های رفتاری نظامی، و آیین رزم، مأموریت گرایی و قرب و رضای الهی. با کمک روش نظریه‌پردازی داده‌بنیاد دارای رویکرد پدیدار شونده این ۱۰ مقوله در قالب الگویی چندسطحی ارائه شد. به‌گونه‌ای که در بنیادی‌ترین لایه این الگو شایستگی‌های اعتقادی نظامیان قرار دارند که زمینه‌ساز شکل‌گیری شایستگی‌های اخلاقی و ارزشی هستند. این اصول ارزشی و اخلاقی بر شکل‌گیری و پرورش قابلیت‌های فردی نظامیان (قابلیت‌های

شخصیتی، شناختی و هیجانی) اثرگذارند. برخورداری از این قابلیت‌ها زمینه‌ساز عمل به آموزه‌های رفتاری نظامیان در حرفه نظامی‌گری است. ترویج این رفتارها زمینه را برای عمل به آیین رزم از دیدگاه امام علی (ع) فراهم می‌سازد که خود شامل حماسه‌گرایی، رعایت اخلاق نبرد، به‌کارگیری تواناسازهای رزمی و فرماندهی انسان‌مدارانه است. اتخاذ چنین رویکردی زمینه را برای اجرای بهینه مأموریت الهی نیروها و سازمان‌های دفاعی به‌عنوان پناه مردم، زینت حکومت، عزت دین و تأمین امنیت فراهم می‌کند. بالاترین لایه تشکیل دهنده این الگو نیز قرب و رضای الهی است که بیانگر این است که همه این اقدامات و تلاش‌ها با نگاهی توحیدگرا با نیت قرب و رضای الهی انجام می‌شود. همان‌گونه که در لایه‌های مختلف این الگو دیده می‌شود ماهیت انسان‌مدارانه، اخلاق‌گرایانه و ارزش‌محورانه سازمان‌های دفاعی در جوامع اسلامی وجه تمایز این سازمان‌ها به‌عنوان سازمان‌هایی توحیدگرا و آخرت‌گرا است که آن‌ها را از سازمان‌های نظامی دیگر کشورها متمایز می‌سازد. همچنین پایبندی به این اعتقادات دینی و اصول ارزشی و اخلاق برخاسته از آن می‌تواند به‌عنوان عاملی کلیدی در حوزه توان رزم به‌ویژه در ابعاد انسانی و عوامل برترساز به شمار رود.

الگوی ارائه شده در این پژوهش می‌تواند به ارتقای دانش و شناخت موجود در خصوص آیین نظامی‌گری در اندیشه اسلامی فراهم سازد. این الگو می‌تواند به شناخت بهتر ماهیت و فلسفه سازمان‌های دفاعی، مأموریت آن‌ها، اخلاق حرفه‌ای نظامی‌گری، شایستگی‌های موردنیاز نظامیان و سبک فرماندهی در سازمان‌های دفاعی جوامع اسلامی یاری رساند و به‌عنوان چراغ راهی برای تدوین دکترین نظامی، راهبردها و سیاست‌های دفاعی، گزینش و انتصاب فرماندهان و برنامه‌های نظامی مورد استفاده قرار گیرد.

ماهیت کل‌نگر و فراگیر این الگو و پرداخته به ابعاد مختلف موضوع دفاع و جهاد در آن موجب شده امکان پرداختن عمیق و تفصیلی به هر یک از مقولات کلی آن در قالب این مقاله امکان‌پذیر نباشد. از این رو، به پژوهشگران آتی نیز پیشنهاد می‌شود مطالعات عمیق‌تر و تفصیلی‌تری در خصوص هر یک از ابعاد این الگو ازجمله شایستگی‌های نظامیان، اخلاق حرفه‌ای نظامی‌گری، اصول و ارزش‌های نظامی‌گری، شایستگی‌های فرماندهان، سبک فرماندهی و هنر رزم در نهج‌البلاغه انجام دهند. همچنین شاخص‌سازی و عملیاتی‌سازی ارکان این الگو و ارزیابی میزان وضعیت موجود ابعاد

منتخب این الگو در سازمان‌های دفاعی مختلف نیز می‌تواند نتایج ارزشمندی حاصل کند. استخراج آموزه‌های دفاعی، جهادی و نظامی‌گری از دیگر متون دینی و منابع شناخت دینی نیز می‌تواند به تکمیل دانش حاصل از این پژوهش مساعدت ارزشمندی داشته باشد.

قدردانی

نگارندگان بر خود واجب می‌دانند از کلیه مشارکت‌کنندگان (پاسخگویان) در طرح مزبور تشکر و قدردانی نمایند. ضمناً این مقاله منتج از طرح مصوب دانشگاه فرماندهی و ستاد (دافوس) و پژوهشگاه جنگ و رشد بوده و باید اذعان داشت بدون حمایت مادی و معنوی دانشگاه و پژوهشگاه مذکور اجرای این طرح امکان‌پذیر نبود.

منابع

- نهج‌البلاغه، سید رضی، ترجمه دشتی، محمد، (۱۳۹۰). قم: مشهور.
- آشنا، مصطفی، عسگری، ناصر، مرادی صالح، علیرضا، و غفوری، داوود. (۱۳۹۲). نقش فرهنگ سازمانی در تسهیل اقدامات مدیریت دانش. *مدیریت فناوری اطلاعات*، ۵(۴)، ۱-۲۲.
- احمدی کاشانی، ابوالفضل، (۱۳۹۱)، بایسته‌های اخلاقی فرماندهان عالی‌رتبه نظامی با فرودستان در نهج‌البلاغه، *معرفت اخلاقی*، ۳(۲)، ۱۷۱-۱۴۳.
- اسکندری، مجتبی؛ محمدی، ابوالفضل؛ علی‌اکبری، حسن و سیف، بهمن، (۱۳۹۳)، سبک رهبری فرماندهان نظامی از دیدگاه امیرالمؤمنین (ع) در نهج‌البلاغه، *مدیریت اسلامی*، ۲۲(۱)، ۴۰-۹.
- اصغر زاده، اصغر؛ ایجابی، ابراهیم، (۱۴۰۰)، توانمندسازی فرماندهان از دیدگاه آموزه‌های مدیریتی نهج‌البلاغه، *فصلنامه مدیریت سرمایه انسانی دفاعی*، ۱(۴): ۱۵۶-۱۳۹.
- اکبرنژاد، ابوالقاسم و چشک، کریم. (۱۳۹۹). اولویت‌بندی مؤلفه‌های اثرگذار بر سیاست دفاعی- امنیتی جمهوری اسلامی ایران. *مطالعات دفاعی استراتژیک*، ۱۸ (۸۰). ۱۸۹-۲۰۶.

- پورشاسب، عبدالعلی. (۱۴۰۱). بررسی نقش قدرت فرهنگی- اجتماعی (به‌مثابه قدرت نرم) در تعیین دکترین نظامی جمهوری اسلامی ایران. *فصلنامه علمی مطالعات قدرت نرم*. ۱۲(۴)، ۲۰۶-۱۸۳.
- ثروتی، محسن (۱۳۹۱). *راهنمای آموزشی تدوین دکترین*.
- تهامی، محمدرضا (۱۳۷۴). **دکترین و سیاست دفاعی-امنیتی**. تهران، دانشگاه علوم استراتژیک ارتش جمهوری اسلامی ایران.
- حلوائی‌ها، وحیدرضا. (۱۴۰۱). ویژگی‌های شخصیتی فرادستان و مدیریت چرخه‌های ادراکی ـ رفتاری عدالت در سازمان (مبتنی بر نهج‌البلاغه). *مطالعات منابع انسانی*. ۱۲(۳)، ۱۱۴-۹۸.
- جعفری، رضا؛ زارعی، حبیب‌الله، (۱۴۰۰)، تحلیلی بر مؤلفه‌های معنویت و اخلاق در سیرهٔ فرماندهی نظامی امام علی (ع) در نهج‌البلاغه، *فصلنامه مدیریت نظامی*، ۲۲ (۱)، ۱۳۶- ۹۵.
- دانش آشتیانی، محمدباقر. (۱۳۸۸). اصول و روش تدوین دکترین نظامی. *پژوهشنامه نظم و امنیت انتظامی*، ۲(۳)، ۱۷-۷۱.
- دانش آشتیانی، محمدباقر و رستمی، علی. (۱۳۹۵). تحلیلی بر دکترین نظامی-دفاعی مقام معظم فرماندهی کل قوا در محیط ملی و بین‌الملل. *علوم و فنون نظامی*. ۱۲(۳۶)، ۲۷-۵.
- درو، دنیس، اسنو،دان ترجمه آقابالازاده، ع. ا. و لونی، م. (۱۳۸۹). دکترین نظامی. *علوم و فنون نظامی. ۷(۱۹)، ۱۲۵-۱۱۵.*
- دلشادتهرانی، مصطفی، و جعفری، رضا، (۱۳۹۴)، واکاوی راهبرد نظامی در نهج‌البلاغه، *سیاست دفاعی*، ۲۳(۲)(پیاپی ۹۰))، ۱۰۹-۱۴۰.
- رئوفی‌نژاد، محمد (۱۳۹۱). نقش آموزه‌های اعتقادی و نظام اسلامی در دکترین عملیاتی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی در هشت سال دفاع مقدس، تهران، انتشارات نیلوفران.
- شاملو، رضا، (۱۴۰۱)، مبانی و اصول دفاعی اسلام از منظر نهج‌البلاغه، *فصلنامه مدیریت و پژوهش‌های دفاعی*، ۲۱(۹۶): ۱۰۹-۱۳۸.
- عبدی، فریدون، (۱۳۹۰)، نگرشی بر اندیشه‌های فرماندهی مدیریت و رهبری نظامی امام علی (ع)، *نشریه پژوهش‌های نهج‌البلاغه*، ۱۰(۱)، ۱۳۸.

- عسگری، ناصر؛ خیراندیش، مهدی؛ بارانی، صمد و لطفی جلال‌آبادی، مصطفی. (۱۳۹۷). ارائه الگوی فرهنگ تحول‌گرا در نیروهای مسلح ج. ا. ا بر مبنای بیانات فرماندهی معظم کل قوا (مدظله‌العالی). *آینده‌پژوهی دفاعی*. (۹)۳، ۱۱۰-۸۵.
- فقهی زاده، عبدالهادی، لزگی، علی‌نقی، (۱۳۹۳)، مؤلفه‌های بینشی و روشی مدیریت نظامی در نهج‌البلاغه، *فصلنامه بصیرت و تربیت اسلامی*، س (۱۱)، ش (۲۹): ۱-۲۰.
- قائدان، اصغر، (۱۳۸۰)، *سیاست نظامی امام علی (ع)*، تهران: انتشارات فروزان.
- قربانعلی، مهدی و پورشاسب، عبدالعلی. (۱۴۰۰). اندیشه‌ها، آرا، نظرات و رهنمودهای ولایت‌فقیه (حضرت امام خمینی (رحمت ا... علیه) و حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)) در قالب محورهای راهبردی اداره امور در ارتش جمهوری اسلامی ایران. *مطالعات دفاعی استراتژیک. ۱۹ (۸۳) ۵-۲۶.*
- قریشی بنایی، علی‌اکبر، (۱۳۷۷)، *مفردات نهج‌البلاغه*، ج ۲، مصحح: محمدحسن بکائی، تهران: موسسه فرهنگی نشر قبله.
- کاظمی، علی‌اصغر، (۱۳۶۹). *نقش قدرت در جامعه و روابط بین‌الملل*. نشر قومس.
- کلانتری، فتح‌الله، (۱۳۹۹). کاربست سازمان برای رزم و ساختار عملیاتی نزاجا بر اساس سطوح دکترین نظامی و جنگ‌های آینده. *فصلنامه مدیریت نظامی*. ۲۰ (۷۸)، ۱-۲۶.
- مدرسی، یاسمن؛ سید نقوی، میرعلی؛ رودساز، حبیب و رئیسی وانانی، ایمان. (۱۴۰۲). طراحی چارچوب مفهومی برای مؤلفه‌های نرم تحول دیجیتال با استفاده از تحلیل مضمون. *مطالعات منابع انسانی*. ۱۳(۱)، ۸۸-۵۷.
- مهاجرجیا، محسن، (۱۳۹۴)، *اندیشه دفاعی اسلام*، تهران: سازمان انتشارات فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- همت، حمید؛ شهرآیینی، سید اسماعیل؛ سپهری‌راد، ابوالفضل و ریاضی، وحید. (۱۴۰۱). دکترین پدافند غیرعامل با رویکرد پدافند هوایی (اصول و الزامات اساسی). *آینده‌پژوهی دفاعی*. (۲۷)۷. ۱۴۹-۱۷۶.
- خرازیان، پیمان و محمدی، اردشیر. (۱۳۹۷). نقش پدافند هوایی در استحکام قدرت ملی نظام جمهوری اسلامی ایران. *مطالعات دفاعی استراتژیک*، (۷۳) ۱۶، ۸۶-۶۳.

- Hoiback, H. (2013). *Understanding military doctrine: A multidisciplinary approach*. Routledge.

- Hoskins, B. D. (2007). *Religion and other cultural variables in modern operational environments* (p. 0067). US Army Command and General Staff College.
- Hunter, C., & Smith, L. (2010). Military leadership and education & religion's role in the US military mission. *Defense Equal Opportunity Management Institute Research Directorate*, 2–18.
- Kiger, M. E., & Varpio, L. (2020). Thematic analysis of qualitative data: AMEE Guide No. 131. *Medical Teacher, 42*(8), 846–854. https://doi.org/10.1080/0142159X.2020.1755030
- Kretchik, W. E. (2021). *U.S. Army doctrine: From the American Revolution to the War on Terror*. University Press of Kansas.
- Lall, M., Datta, K., Iyengar, M. A., Shakya, A., & Kanitkar, M. (2021). M3: The military medicine module: A focused competency-based program. *Medical Journal Armed Forces India, 77*, S99–S106.
- Nethery, N. R. (2015). *Evolution of United States military landmine doctrine and employment*.
- Posen, B. R. (2016). Foreword: Military doctrine and the management of uncertainty. *Journal of Strategic Studies, 39*(2), 159–173.
- Zhao, L., Zhao, L., & Chen, B. F. (2017). The interrelationship between defense spending, public expenditures, and economic growth: Evidence from China. *Defence and Peace Economics, 28*(6), 703–718.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی